

LILIANA AGACHE

PAGINI
DE LINGVISTICĂ

Copyright © 2011, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul
scris al **Editurii Pro Universitaria**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
AGACHE, LILIANA

Pagini de lingvistică / Liliana Agache. -

București : Pro Universitaria, 2011

Bibliogr.

ISBN 978-973-129-822-1

81(075.8)

CUVÂNT ÎNAINTE

Volumul de față cuprinde articole, studii și observații apărute în decursul timpului, în diferite reviste de specialitate, (București - *Limba română, Studii și cercetări lingvistice*), volume colective în țară (București – *Lucrările Simpozionului Internațional de Lingvistică*, Galați – *Analele Universității „Dunărea de Jos”*, Suceava – *Limba și comunicare*, Pitești – *Perspective contemporane ale lumii medievale*, Alba Iulia – *Annales Universitatis Apulensis*, Constanța – *Analele Universității „Ovidius”*) sau în străinătate (Sofia - *Лексикографията и лексикологията в съвременния свят. (Материали от IV национална конференция с международно участие на Българското лексикографско дружество в чест на проф. Кристилина Чолакова, София, Moscova - Романские языки в эпоху глобализации: лингвистический и социолингвистический аспекты, Материалы международной конференции, Chișinău – Studia Universitatis*).

Nu vom menționa pentru fiecare articol în parte locul și anul apariției, acestea putând fi găsite în bibliografiile lucrărilor de specialitate, amintite aici. Menționăm că articolele au fost preluate în întregime, păstrând aproape complet materialul din reviste, modificările privind doar refacerea unor pasaje care relatau informația.

Studiile au fost grupate pe trei secțiuni, *Aspecte ale vocabularului limbii române vechi; Morfologie. Privire asupra documentelor vechi românești; Probleme ale traducerii*, în funcție de domeniile de interes.

Autoarea

***ASPECTE ALE
VOCABULARULUI LIMBII
ROMÂNE VECHI***

Contribuții privitoare la circulația unor regionalisme moldovenești din prima jumătate a secolului al XVII-lea

Cercetarea lexicului din documentele moldovenești de la începutul secolului al XVII-lea reprezintă o preocupare ce are ca scop evidențierea elementelor specifice provinciei Moldova pentru o epocă în care nu se poate vorbi despre mari asemănări ori deosebiri între secolele epocii vechi.

Vom analiza un număr limitat de termeni, desprinși din registre stilistice diferite, pentru a proba gradul destul de înalt de conservare a unor termeni ce aparțin lexicului moldovenesc din epoca veche. Faptul că acești termeni au păstrat un caracter regional în timp, chiar dacă pe parcurs au suferit o expansiune teritorială ce le-a permis o circulație mai largă, susține ipoteza conform căreia mulți dintre termenii ce formează lexicul regional moldovenesc păstrează cu destulă fidelitate sensul primei atestări și aria de expansiune a primelor forme ori variante aflate în circulație în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Rezultatele cercetării provin mai ales din investigarea unor texte insuficient examinate până astăzi.

Materialul de referință aflat la dispoziția noastră acoperă o perioadă de 44 de ani (1601 – 1644), după 1644 numărul documentelor care să probeze afirmațiile noastre fiind destul de mic.

Având un profil variat (acte oficiale, juridico-administrative și private), textele reținute consemnează o serie de realități social-politice și social-economice care interesează direct studiul istoriei veacului al XVII-lea, cu atât mai mult cu cât avem a face cu texte originale. Am reținut, pe lista izvoarelor din secolul al XVII-lea, acte prin care se emit porunci (scrise de domnitori sau înalți dregători), se confirmă existența unor

testamente ori donații (scrise de dregători, mitropoliți ori voievozi), acte de vânzare (emise mai ales de oameni simpli către oameni cu ranguri), de mărturisire (date de vistieri, postelnici, vornici, șoltuzi), acte de judecare și împăcare (emise de voievozi, episcopi, pârcălabi), de împărțire (în general a bunurilor oamenilor simpli), acte de zalogire, acte de scutire de taxe, de vânzare, de cumpărare.

Vom analiza, acolo unde este cazul, și evoluția semantică a unor cuvinte, întâlnite cu precădere în Moldova secolului al XVII-lea. Vom urmări totodată expansiunea în spațiu sau dispariția lor.

Alături de stabilirea etimonului, locul primei atestări va constitui un prim punct de referință în indicarea caracterului de regionalism al termenului. Ne interesează apoi frecvența cu care cuvântul a circulat în Moldova din momentul primei atestări și până astăzi, ori, acolo unde este cazul, până în momentul dispariției lui.

birău „judecător”

„Și am vândut dumisale, lui Ionașcu Căpățână, ***birăului*** di Ocnă, drept 22 ughi, bani boni...” (1635, DRH, XXV, d. 117, p. 155)

De proveniență maghiară și recunoscut a aparține registrului vieții sătești în general și a celei administrative în special (Rosetti, Al., 1966: 113, 116), ***birău*** (ung. <**biró**>) a fost consemnat într-un număr destul de mare de atestări încă din secolul al XV-lea, atât în Moldova, unde apare înregistrat prima dată, cca 1434 (DERS, s.v.), cât și, mai rar, în Țara Românească, cu sensul general de „primar”.

Din sursele lexicografice consultate (DERS, s.v., DLRTR, s.v., DÎR. d. XCVII: 188) rezultă faptul că până la 1546, termenul a circulat, cu excepții foarte rare, doar în zona de nord

a țării, în Moldova și Transilvania de SE cu sensul de „primar” și în Transilvania de SE cu sensul de „judecător” (DLRTR, s.v.). De la sfârșitul secolului al XVI-lea: „*Scris-am adecă noi, birăul cel rumânescu și cu cel armenescu și cu 24 de pârgari de la uraș, de la Suceava, și vă mulțemim dumilor-voastre ca fraților și ca vecinilor de bine și de socotință pentru ce ați făcut bine de ne-ați socotitu oamenii ai noștri și frații.*” (scrisoare din Suceava, 1593-1597, d. XCVII, DÎR, original din arhivele Statutului Cluj-Napoca, p. 188), „*Scriem tuturor domnilor și ispanilor...și birailor și solgabirailor și tuturora diregătorilor...*” (a. 1660) (Iorga, S.D. XII: 281) și până la începutul secolului al XIX-lea, *birău* a circulat cu aceste sensuri specializate pentru registrul juridic, indicând persoana care se ocupa cu luarea deciziilor în sistemul administrativ, la nivelul unei anumite comunități.

Prin analogie semantică, *birău*, cu pluralul *birăi*, *birăie*, a circulat și cu sensul general de „conducător”, „mai mare”.

Cât privește productivitatea, termenul dezvoltă derivate diminutive: *birăiaș*, substantiv masculin, *birăriță*, substantiv feminin, nevasta birăului și, mai rar, augmentative *birăroaie*.

În aceeași familie lexicală intră și derivatul *birăie* cu sensul „primărie”, „vornicie” (funcțiunea și localul).

Astăzi, se poate vorbi despre o conservare a termenului, cu sensul inițial de „primar” și astăzi, în Transilvania (DA, s.v.) Sursele lexicografice consultate de noi susțin circulația acestui termen în Transilvania, cu sensul de „primar (la sate)”, în Bucovina cu sensul de „jude (comunal)” ori „vornic”, iar în Banat cu sensul de „chinez” cf. vătăman, pârcălab.

Sub o altă formă, cu schimbare de sufix, *birác* (DA, s.v.), dar cu același sens, circulă astăzi și în Bihor.

bumb „nod, legătură între capetele a două sau mai multe fire, folosită ca nasture; nasture”

„Adecă au vinit înaintea noastră... de ne-au mărtorisit cum de s-a tâmplat....de-au jecuit o cocie a boiarenului nostru, a lui Gavrilaş....și o blană... și un caftan de adamască, cu jderi, cu **bumbi** de mărgăritar....” (DRH, XVII, Mold., A, XXIII, d. 305, p. 342)

Substantivul *bumb* „nasture”, descendent în limba română din ung. *gomb*, cu asimilarea lui *g – b* în *b – b*, după *boambă*, *buburuz* (DA, s.v.), sau cu interpretarea lui *u* ca reflex al unei vocale labiale semideschise din maghiară, *bumb* (*gomb*) (Avram, Andrei, 1997:53) este un termen care se încadrează, din punct de vedere onomasiologic, în categoria cuvintelor care desemnează civilizația rurală, viața casnică, fiind un obiect ornamental folosit în vestimentație.

Ipoteza etimologică emisă mai sus a fost întregită de opinii (Pușcariu, S., 1976: 299 și Rosetti, Al., SCL I, 1950: 89-90; idem, ILR 1966: 383) potrivit cărora termenul explicat prin maghiară ar fi ajuns în română printr-un intermediar slav (*gobŭ*, *godŭ*), împrumutat fiind mai întâi de către slavii nord-dunăreni de la unguri și adoptat graiurilor lor. Din *gobŭ* slav a rezultat în românește *bumb*, fenomen care ar explica evoluția fonetică din română. *gobŭ* > *bumb* (cu asimilarea *g – b* < *b – b*) (Sala, 1999: 188).

Bumb și *nasture* circulă în pereche sinonimică în anumite zone ale țării, *nasture* (de origine veche germanică) în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și Dobrogea, iar *bumb* în restul teritoriului dacoromân (ALR II, SN, vol. V, h. 1288).

Cât privește circulația celor doi termeni sinonimici, atestările indică, pentru secolul al XVI-lea, o arie de difuzare mai largă pentru *nasture* (Țara Românească, sudul Transilvaniei și chiar zona nordică, aria de difuzare a lui *bumb*), cu tendința de restrângere în secolul următor (Gheție, I., 1975: 274).

Pe de altă parte, pentru *bumb*, care nu a circulat în secolul al XVI-lea cu sensul de *nasture*, se presupune o atestare mai

veche de 1600, datorită circulației, chiar dacă sporadice, a antroponimelor *Bumbul*, *Bumbar* (*bumb* + *ar*) la începutul secolului al XVII-lea, în Moldova. Doar vechimea în limbă a lui *bumb*, prin urmare o circulație a lui înainte de 1600, poate susține productivitatea termenului și circulația lui ca derivat onomastic la începutul secolului al XVII-lea, în Moldova (Gheție, I., 1975: 181). Există consemnări pentru circulația termenilor onomastici *Bumbești*, *Bumbarul*, *Bumbul* și în Țara Românească (Gheție, I., 1975: 181).

Circulația termenului în epocă nu este exclusiv moldovenească, *bumb* fiind înregistrat în secolul al XVI-lea și în unele graiuri din Banat-Hunedoara.

Dacă se poate vorbi despre o circulație a cuvântului *bumb* în secolele ulterioare secolului al XVII-lea, ca dublet al lui *nasture*, fiind înregistrate în egală măsură ca specifici ariei dialectale nordice, nu putem exclude ipoteza ca unul dintre ele sau chiar ambele să fi circulat prin secolul al XIX-lea și în anumite graiuri muntenești (Gheție, I., 1975: 181).

Termenul se regăsește în diverse lucrări lexicografice, indicația definiției și eventual a circulației termenului fiind marcate și de încadrarea cuvântului printre regionalisme ori termeni literari.

În general, se obișnuia ca la redactarea unui dicționar, cuvintele cu circulație în afara ariei muntenești să fie receptate și înregistrate ca fiind termeni secundari, fapt care indica, implicit, că termenul ce desemna intrarea avea să fie cel literar, iar celălalt era regional. În ce-l privește pe *bumb*, modul de percepție asupra calității sale de regionalism ori termen literar, este diferit.

S-a înregistrat și situația în care *nasture* a fost explicat prin trimitere la *bumb* (Gheție, I. 1975: 469), ceea ce presupune, după teoria mai sus menționată, că oferă acestui din urmă termen încărcătura unui termen literar.

Ion Budai Deleanu, în dicționarul său, face distincție între ceea ce era literar și ceea ce urma să fie situat în afara lexicului limbii literare și distinge între termenii populari și cei regionali. În rândul acestora din urmă, el deosebește ardelenisme și moldovenisme. Printre ardelenisme îl enumără și pe *bumb* (Gheție, I., 1975: 469), marcând pe *nasture*, *nastur*, ca literari. Pe de altă parte, la Micu nu există nicio discriminare în ceea ce privește felul în care sunt tratate aceste cuvinte sinonime (Gheție, I., 1975: 470).

În secolul al XIX-lea, în *Dicționarul limbii române* „elaborat ca proiect” de Laurian și Massim, atât *bumb*, cât și *nastur* sunt înregistrați ca termeni literari. În multe dintre lucrările normative ale epocii (Dicționarul lui Iszer, *Vocabular românesc-nemțesc*, Brașov, 1850, Barcianu, *Vocabular roman-nemțesc*, Sibiu, 1868), apărute în Transilvania, *bumb* apare ca nordic și literar.

Abia în *Dicționarul limbii române de la A la D și F- lojniță*, editat între 1913-1949 și elaborat sub conducerea lui Pușcariu, pentru care sunt înscrise în program și intenții normative, îl găsim pe *bumb* marcat ca fiind regional. Autorul ar fi vrut să marcheze, prin semne grafice distincte, diferența dintre termenul literar și regionalism și nu doar simplul fapt că dacă unul dintre termeni este numit literar, celălalt, automat, este regional. Pe acest criteriu și nu numai, *bumb* intră în categoria cuvintelor regionale.

Termenul este socotit regional de către DA (1914), și a continuat să fie folosit până azi nu numai de ardeleni și moldoveni, cum ar fi fost normal, ci și de munteni (Gheție, I., 1975: 602). Deși *nasture* apare deopotrivă la moldoveni și ardeleni, este evidentă preferința față de acest termen, cu cât ne apropiem de secolul nostru.

Bumb cu variantele *bunghi*, *bumbghi* circulă astăzi cu sensul „nasture” în Câmpulung Moldovenesc (Sfârghiu, Otilia, 2003: